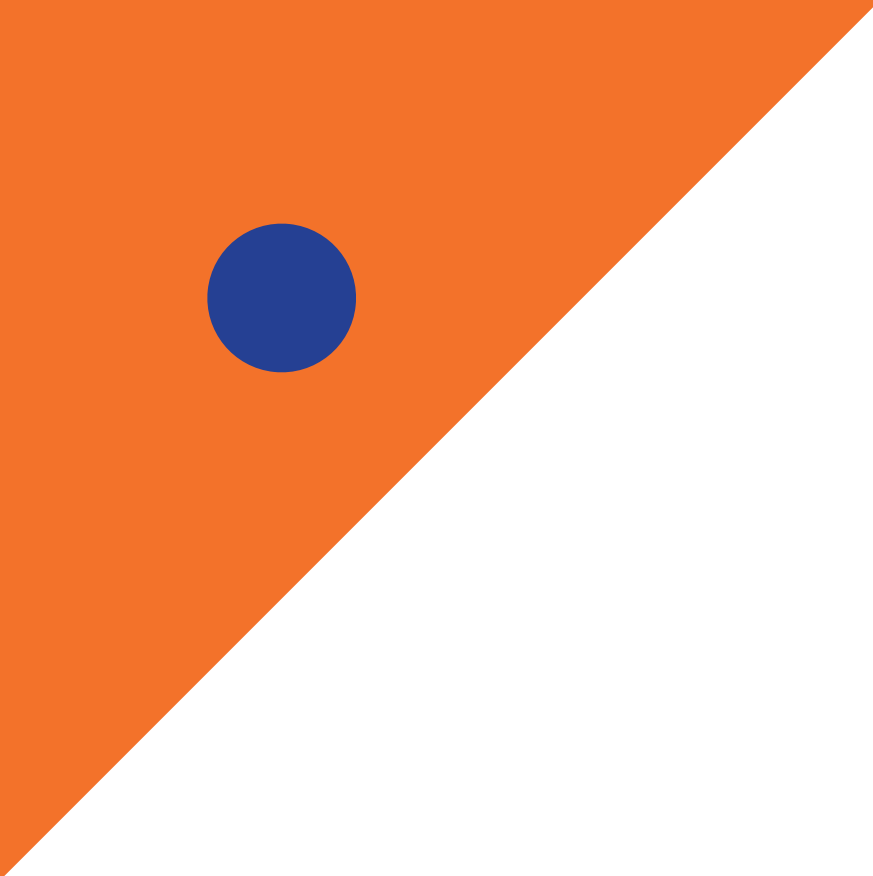




/

Conceptexamenprogramma beeldend havo

Versie 1

September 2026

Verantwoording



2026 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteur

SLO

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN 3.8055.029

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
Leeswijzer	4
Meer informatie	4
2. Karakteristiek	5
Kenmerken van de kunst- en cultuurvakken	5
Kenmerken van het vak beeldend	5
Beeldend als schoolvak	6
Beeldend in de schoolsoorten	7
Vmbo	7
Havo	7
Vwo	8
3. Raamwerk van (sub)domeinen	9
4. Eindtermen	10
Domein A Artistiek creatief vermogen	10
Domein B Maken en betekenis geven	14
Subdomein B1 Creëren	14
Subdomein B2 Vakvaardigheid	17
Domein C Meemaken en betekenis geven	21
Subdomein C1 Vaktheorie	21
Subdomein C2 Beeldend en kunsten in contexten	24
Domein D Vraagstukken	27
Bijlage - Begrippenlijst	31

1. Inleiding

Voor je ligt het conceptexamenprogramma beeldend voor het havo. De afgelopen twee jaar heeft de vakvernieuwingscommissie kunst en cultuur dit conceptexamenprogramma ontwikkeld – tegelijkertijd en in samenhang met de andere conceptexamenprogramma's kunst en cultuur voor alle schoolsoorten en leerwegen. SLO voert in [opdracht](#) van het ministerie van OCW regie over de actualisatie van het gehele curriculum.

Op basis van dit conceptexamenprogramma ontwikkelt het College voor Toetsen en Examens (CvTE) een conceptsyllabus voor de inhouden die aan het centraal examen zijn toegewezen. SLO zal alle conceptexamenprogramma's en -syllabi beproeven in de onderwijspraktijk. De feedback van leerlingen, leraren en andere betrokkenen wordt gewogen en waar nodig worden de conceptexamenprogramma's en de conceptsyllabi aangescherpt. Daarna worden de documenten vastgesteld door het ministerie van OCW. Vanaf dat moment kunnen de definitieve examenprogramma's en de syllabi geïmplementeerd worden.

Leeswijzer

Dit conceptexamenprogramma begint met een karakteristiek, waarin de visie op beeldend havo en de positie van het vak in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs staat beschreven. Daarna volgt het raamwerk: een schematische weergave van de inhouden per domein of subdomein en een verdeling van inhouden over school- en centraal examen. Daarna volgen de eindtermen. Per eindterm is een doelzin, uitwerking ('Het gaat hierbij om') en een illustratie ('Te denken valt aan') opgenomen. Tot slot staat in de bijlage de begrippenlijst.

Meer informatie

Meer informatie over de inhoudelijke keuzes en de inrichting van het proces is te vinden in het toelichtingsdocument conceptexamenprogramma's kunst en cultuur voor vmbo, havo en vwo (Meijman, Van Veen & Warmer, 2026).

Alle informatie over de totstandkoming, de opzet, werkwijze en inhoud van de conceptexamenprogramma's is te vinden op:

www.actualisatie-examenprogrammas.nl/kunst-cultuur.

2. Karakteristiek

Kenmerken van de kunst- en cultuurvakken

De kunst- en cultuurvakken laten leerlingen onderzoeken welke rol kunst en cultuur spelen in hun eigen leven en in de samenleving. Door te kijken, luisteren, maken, ervaren en onderzoeken ontdekken leerlingen de betekenissen die mensen eraan geven. Kunst en cultuur veranderen constant en zijn dynamisch. In de kunst- en cultuurvakken worden leerlingen uitgenodigd om open te kijken en na te denken over mogelijke betekenissen zonder direct te oordelen. Verwondering, nieuwsgierigheid en persoonlijke ervaringen vormen de basis voor onderzoek en reflectie. Door kunst en cultuur te benaderen vanuit de eigen omgeving en transculturaliteit, leren leerlingen dat verschillende interpretaties naast elkaar kunnen bestaan en leren ze zich te verhouden tot verschillende oordelen en meningen. Zo worden ze zich bewust van hun eigen positie in een voortdurend veranderende wereld.

Het vakkencluster kunst en cultuur omvat de vakken beeldend, dans, film, muziek, theater en culturele kunstzinnige vorming (CKV). Ieder vak kent het proces van kunst en cultuur bevragen en interpretaties onderzoeken, om op eigen wijze te reageren op ervaringen en maatschappelijke gebeurtenissen. Leerlingen ontdekken dat kunstvormen elkaar beïnvloeden en versterken. Ze onderzoeken kruisbestuivingen tussen bijvoorbeeld traditionele en innovatieve technieken. Zo krijgen ze inzicht in hoe nieuwe disciplines en kunstuitingen ontstaan.

De kunst- en cultuurvakken dragen bij aan een brede culturele, creatieve en persoonlijke ontwikkeling, waarbij leerlingen zich bewust worden van hun verborgen kennisbronnen en hun voorkeuren ontdekken. Daarnaast ervaren ze dat ze, behalve als consument, zelf ook als maker, uitvoerder, producent of ondersteuner in en buiten de creatieve sector actief kunnen zijn.

Kenmerken van het vak beeldend

In het vak beeldend vertellen leerlingen op artistieke wijze verhalen en ervaringen met beeldende middelen. Zij onderzoeken en verbeelden de wereld door persoonlijke, maatschappelijke en culturele thema's, vanuit verschillende perspectieven.

Het vak beeldend omvat vele verschijningsvormen: van schilderkunst, installatie, grafiek, mode, architectuur tot cross overs hiervan. Door keuzes in materiaal, technieken – ambachtelijk, analoog of digitaal –, vormgevingsaspecten,

hanteringswijzen en onderwerp leren leerlingen hoe beeldende middelen betekenis oproepen en sturen. Daarbij speelt leren door te doen en ervaren in een iteratief proces een belangrijke rol, omdat leerlingen via zintuiglijk experimenteren betekenis opbouwen.

In het maakproces onderzoeken leerlingen een concept door individueel of gezamenlijk te werken in een iteratief proces. Zij leren doelgerichte keuzes te maken in beeldende middelen door een proces van experimenteren, improviseren, terugkijken en opnieuw proberen, om een beoogde werking te realiseren.

Vaktheoretische verdieping vindt plaats in samenhang met het maken. Leerlingen bestuderen beeldende kunst in tijd en cultuur, inclusief materiële, technologische en kunsthistorische invloeden zoals veranderingen, verschuivende beeldtradities en nieuwe manieren van verbeelden. Zij onderzoeken hoe keuzes in vormgeving samenhangen met inhoud, functie en betekenis, en hoe beeldende kunst zich verhoudt tot bredere culturele en maatschappelijke ontwikkelingen. En ze leren hoe technische, en technologische ontwikkelingen het vak beïnvloeden. In het tonen en delen van eigen werk communiceren leerlingen over hun intenties, keuzes en inzichten, en verhouden zij zich tot publiek en context. Door beeldende kunst te beschouwen, analyseren en interpreteren in relatie tot diverse kunst- en cultuuruitingen, ontdekken leerlingen hoe betekenis en waardering veranderen in verschillende tijden, culturen en door transculturele processen. Ze vergelijken perspectieven, herkennen patronen en reflecteren op de werking van verschillende artistieke keuzes.

Beeldend als schoolvak

Afhankelijk van het aanbod van de school kan een leerling vmbo-gl/tl, havo en vwo zich specialiseren in een of meerdere kunstvakken. Het gaat hierbij om beeldend, dans, film, muziek of theater. Voor havo- en vwo-leerlingen gaat dat om het profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij. Daarnaast kunnen havo- en vwo-leerlingen kiezen voor een keuze-examenvak in het vrije deel.

In de bovenbouw bouwen leerlingen voort op de kennis en vaardigheden uit de onderbouw, waarin zij hun artistiek-creatief vermogen hebben ontwikkeld door kunst te maken en mee te maken en daarmee een basis hebben gelegd voor cultureel bewustzijn.

Beeldend stimuleert een andere manier van kijken naar en interpreteren van de wereld dan andere vakken. Samen met digitale geletterdheid, burgerschap,

Nederlands, maatschappijvakken en natuurwetenschappelijke vakken onderzoeken leerlingen hoe mensen betekenis geven aan hun omgeving. Daarbij gebruiken zij hun verbeelding, creativiteit en onderzoekende houding. Burgerschap en beeldend bieden ieder een eigen invalshoek om leerlingen te laten nadenken over actuele en maatschappelijke vraagstukken en over de betekenis van kunst en cultuur in een democratische samenleving. Digitale geletterdheid en beeldend versterken elkaar bij het onderzoeken en maken van beelden en media. Leerlingen ontdekken hoe beelden en media betekenis geven, patronen versterken en nieuwe perspectieven zichtbaar kunnen maken. Bij Nederlands en beeldend leren leerlingen ervaringen, waarnemingen en ideeën onder woorden te brengen, te interpreteren en met anderen erover te praten. Met de maatschappijvakken wordt de belangstelling voor sociale, culturele en maatschappelijke ontwikkelingen gedeeld en hoe mensen samenleven, keuzes maken en gebeurtenissen verschillend interpreteren. Met de natuurwetenschappelijke vakken deelt beeldend een onderzoekende houding, waarin observatie, analyse, experiment, reflectie en het afwegen van verschillende mogelijkheden centraal staan.

Beeldend in de schoolsoorten

In het schoolvak beeldend verbinden leerlingen de praktijk met de theorie en leren zo de 'taal' van het kunstvak. Iedere leerling, ongeacht schoolsoort, krijgt de ruimte zich als maker en deelnemer te ontwikkelen en deel te nemen aan kunst en cultuur. Door verder ook aan te sluiten bij ieders unieke culturele achtergrond, die voortkomt uit ervaringen, interesses en referentiekader, krijgen alle leerlingen de kans om hun artistiek-creatief vermogen op een persoonlijke en betekenisvolle manier te ontwikkelen.

Naarmate leerlingen ouder worden of levenservaringen opdoen, breidt hun referentiekader zich uit, wat bijdraagt aan de diepgang en complexiteit van hun artistieke proces. Het vak beeldend houdt rekening met deze variaties en geeft ruimte aan de docent om in te spelen op de persoonlijke ontwikkeling van elke leerling.

Vmbo

De leerling onderzoekt de verandering van kunst door contact tussen culturen, net als leerlingen havo en vwo. De leerling interpreteert, verklaart verschillen en onderzoekt betekenisvorming vanuit de eigen discipline, omdat het examenprogramma in twee jaar wordt doorlopen.

Havo

Voor de havo-leerling is er meer diepgang op het gebied van het vergelijken van kennis vanuit de vaktheorie en het verklaren van vormgevingselementen en de werking daarvan. De leerling interpreteert, verklaart verschillen en onderzoekt

betekenisvorming van alle kunstdisciplines in situaties van culturele interactie. Zo kunnen leerlingen vakvaardigheid en vaktheorie breder en meer verdiepend inzetten bij het creëren van kunst.

Vwo

De vwo-leerling verdiept en verbreedt analytische vakvaardigheden ten opzichte van de vmbo- en havo-leerling. Door de werking van artistieke keuzes te beoordelen wordt het creëren verdiept. Er is meer tijd om een divers aanbod van kunstuitingen te analyseren, beoordelen en verklaren. Ook is er meer tijd voor het onderzoeken van de veranderingen en meervoudigheid van betekenissen in situaties van culturele interactie.

3. Raamwerk van (sub)domeinen

Hieronder vind je het raamwerk van beeldend, geordend naar domeinen en subdomeinen. Daarbij is een verdeling gemaakt van inhoud over het schoolexamen (SE) en centraal examen (CE).

Onderstaande SE-CE-verdeling is de basis voor het ontwikkelen van de conceptsyllabus en gericht op invoering van het examenprogramma op korte termijn (2-5 jaar).

Domeinindeling	Titel (sub)domein	Toewijzing	
		SE	CE
Domein A	Artistiek creatief vermogen	x	x
Domein B	Maken en betekenis geven		
Subdomein B1	Creëren		x
Subdomein B2	Vakvaardigheid	x	
Domein C	Meemaken en betekenis geven		
Subdomein C1	Vaktheorie	x	
Subdomein C2	Beeldend in contexten/Beeldend en kunsten in contexten		x
Domein D	Vraagstukken		x

4. Eindtermen

Domein A Artistiek creatief vermogen

Eindterm 1

**De leerling doet affectieve ervaringen op in maken en meemaken.
(E)**

Het gaat hierbij om:

- deelnemen aan artistieke activiteiten als maker en als publiek;
- ervaringen opdoen in momenten van verwondering, fascinatie en twijfel in maken en meemaken;
- verkennen van persoonlijke indrukken, gevoelens en associaties die deze ervaringen kunnen oproepen;
- reflecteren op deze ervaringen;
- verbanden leggen tussen deze ervaringen in relatie tot zichzelf en de sociale, maatschappelijke en artistieke context.

Te denken valt aan:

- ervaringen beschrijven waarbij meerduidigheid, spanning of vervreemding aanleiding geven tot nieuwe inzichten;
- in dialoog uitwisselen hoe kunstuitingen van professionele makers jouw bestaande opvattingen, waarden en perspectieven bevragen, en beschrijven welke confrontaties dit oplevert;
- ervaringen uitwisselen waarin betekenis ontstaat in de wisselwerking tussen kunstwerk, beschouwer, maker en context.

Eindterm 2

De leerling gebruikt en experimenteert met beeldende mogelijkheden en ideeën. (H)

Het gaat hierbij om:

- gebruiken van indrukken, voorbeelden, ervaringen en diverse beeldende praktijken als inspiratie;
- experimenteren met bestaand werk en verschillende materialen, technieken, werkwijzen;
- toepassen van toeval, intuïtie en verbeeldingskracht en onverwachte uitkomsten in het werkproces;
- bespreken van beeldende ideeën met anderen.

Te denken valt aan:

- een persoonlijke ervaring, herinnering of observatie vertalen naar een beeldend werk en onderzoeken hoe verschillende vormgevingskeuzes de betekenis beïnvloeden;
- het verkennen van materialen zonder vooraf bepaald doel, waarbij toeval, impuls en intuïtie leidend zijn en nog niets hoeft te 'werken';
- het transformeren van bestaand materiaal door dit te imiteren, vervormen of om te keren, bijvoorbeeld door een beeldend kunstwerk in een andere stijl of vorm te vertalen;
- associaties, fantasieën en speculatieve ideeën die leiden tot nieuwe beeldende mogelijkheden;
- het beoordelen van experimenten op beeldende potentie, door te bepalen welke vondsten inhoudelijk, qua vormgeving of zeggingskracht uitnodigen tot verdere uitwerking.

Eindterm 3

De leerling analyseert en toont aan hoe eigen betekenisgeving ontstaat, verandert en zich ontwikkelt. (B)

Het gaat hierbij om:

- vergelijken van de eigen betekenis met die van anderen en uitleggen waardoor verschillen ontstaan;
- afleiden van de boogde betekenis van de maker aan de hand van bronnen;
- onderbouwen van eigen betekenisgeving op basis van een analyse;
- uitleggen wat van invloed is op de eigen betekenisgeving tijdens het maken en meemaken van beeldende en andere kunsten.

Te denken valt aan:

- verschillen kunnen duiden in betekenisgeving tussen eigen interpretatie en die van klasgenoten, makers of publiek;
- veranderingen in betekenis herkennen door inzicht in het maakproces;
- inzicht in het thema vergroten door werk van diverse kunstenaars vanuit verschillende tijden te bestuderen;
- verandering in betekenis wanneer er met klasgenoten gekeken wordt naar elkaars proces en werk.

Eindterm 4**De leerling gebruikt ervaringen, interesses en kwaliteiten bij de eigen oriëntatie op loopbaanontwikkeling. (E)**

Het gaat hierbij om:

- verkennen van de rol van vakspecifieke kennis en vaardigheden in de samenleving;
- oriënteren op sectoren, beroepen en vervolgopleidingen waarin kennis en vaardigheden van beeldend een rol kunnen spelen;
- deelnemen aan activiteiten die bijdragen aan het verkennen van interesses, kwaliteiten en mogelijkheden;
- reflecteren op opgedane ervaringen, als dat relevant is voor de eigen oriëntatie op studie en beroep.

Te denken valt aan:

- tijdens het iteratief proces onderzoeken waar je blij van wordt en waar je energie van krijgt;
- waar, wanneer en hoe kunnen de kunsten een rol spelen in het openbare leven en waarin zij verschillen;
- voor wie zijn de kunsten belangrijk en in welke verschijningsvormen;
- wat wordt er bedoeld met creatieve beroepen en hoe kan creativiteit ook in onverwachte beroepen een rol spelen.

Domein B Maken en betekenis geven

Subdomein B1 Creëren

Eindterm 5

De leerling creëert beeldend werk vanuit betekenisvolle uitgangspunten waarin samenhang tussen inhoud en vormgeving leidt tot zeggingskracht. (B)

Het gaat hierbij om:

- maken van een beeldend, multidisciplinair, interdisciplinair of transdisciplinair product;
- afstemmen van vormgevingsaspecten op de uitgangspunten;
- realiseren van samenhangend geheel waarin beeldende keuzes de artistieke intentie zichtbaar maken;
- toepassen van technische kwaliteit van ingezette materialen en technieken in het werk, passend bij de mogelijkheden van de leerling;
- afstemmen van een presentatievorm en gebruikte media op artistieke intentie en presentatiecontext.

Te denken valt aan:

- een persoonlijke ervaring, observatie of maatschappelijke kwestie vertalen naar beeldend werk, waarbij inhoud en vormgevingsaspecten samen de gekozen uitgangspunten zichtbaar maken;
- binnen een vraagstuk worden verschillende werken beschouwd en bevraagd. Vanuit die inspiratie maakt de leerling schetsen voor onderwerp en vormgeving van eigen werk;
- beeldend werk combineren met bijvoorbeeld muziek, performance, fotografie, audiovisuele middelen en tekst, waarbij de verschillende disciplines een samenhangend geheel vormen en de gekozen betekenis versterken;
- vanuit een vraagstuk werken leerlingen samen met leerlingen vanuit mens en maatschappij of natuurwetenschappelijke vakken. Samen wordt gezocht naar inhoud, doel en functie/urgentie voordat er een onderzoek plaatsvindt.

Eindterm 6

De leerling formuleert uitgangspunten gedurende het maakproces die richting geven aan betekenisvolle en samenhangende beeldende keuzes. (B)

Het gaat hierbij om:

- gebruiken van een vraagstuk en indrukken, ervaringen en voorbeelden als bron voor het formuleren van artistieke uitgangspunten;
- onderzoeken van mogelijke aanleidingen en hoe deze het werk verbinden met een bredere context;
- verwoorden van een globale artistieke intentie;
- kiezen van een passende werkwijze en doelgroep.

Te denken valt aan:

- vanuit een vraagstuk zoals macht en representatie onderzoeken wat de eigen fascinatie is en hoe deze fascinatie kan worden ingezet in het beeldend werk;
- een sociaal, artistiek werk maken vanuit sociaal maatschappelijk engagement;
- een toegepast object maken met een speciaal doel;
- een autonoom werk maken vanuit een ervaring of een roep om aandacht.

Eindterm 7

De leerling evalueert en onderbouwt gemaakte keuzes in een iteratief maakproces. (B)

Het gaat hierbij om:

- verzamelen en tonen van experimenten en processtappen;
- evalueren hoe gemaakte keuzes aansluiten bij de gestelde uitgangspunten en artistieke voorkeuren;
- bijstellen van handelen en werkwijze op basis van ervaringen, reflectie en feedback;
- onderbouwen van gemaakte keuzes met passende vaktheoretische begrippen.

Te denken valt aan:

- alle experimenten, beeldmateriaal, schetsen en studies bewaren om daarmee inzicht geven in de breedte en diepte van het onderzoek;
- een collectie met studies en beeldende werkstuk(ken) waarmee de leerling inzicht geeft in de richtinggevende stappen in het proces;
- in een toelichting schrijven over momenten van twijfel binnen het beeldend onderzoek en de gemaakte keuzes;
- het bespreken van vormgevende en inhoudelijke beslissingen aan de hand van het gemaakte werk, bijvoorbeeld bij een presentatie, nagesprek of terugblikmoment.

Subdomein B2 Vakvaardigheid

Eindterm 8

De leerling experimenteert met onderwerpen en beeldende aspecten in beeldend onderzoek. (E)

Het gaat hierbij om:

- verkennen van verschillende oplossingen met aandacht voor focus, variatie en balans;
- ervaring opdoen met diverse beelddragere bij het verkennen van een onderwerp;
- verkennen van vaardigheden vanuit beeldende aspecten passend bij de mogelijkheden van de leerling;
- oriënteren op eigen voorkeuren in beeldende middelen;
- verbanden leggen tussen keuzes in beeldende aspecten en de beoogde zeggingskracht van beeldend werk.

Te denken valt aan:

- vorm, ruimte, licht, kleur, compositie, lijn, textuur, structuur;
- het maken van meerdere schetsen waarin bewust gevarieerd wordt met een beeldaspect;
- vooraf bedenken wat het verhaal, de emotie of zeggingskracht zou kunnen zijn en experimenteren met beeldaspecten;
- tussentijds bespreken van elkaars werk en vergelijkingen maken op het gebied van zeggingskracht;
- beeldaspecten van professionals verkennen en imiteren.

Eindterm 9**De leerling doet ervaring op in het toepassen van materialen en technieken. (E)**

Het gaat hierbij om:

- ervaring opdoen met diverse materialen in 2D, 3D en 4D en technologische technieken en middelen;
- beeldende technieken, passend bij de mogelijkheden van de leerling;
- afwegen van duurzaamheid en technische kwaliteit van ingezette materialen en technieken;
- oriënteren op eigen voorkeuren in materialen en technieken;
- reflecteren op materiaal- en techniekekeuzes en de invloed van technologie met betrekking tot expressie en zeggingskracht.

Te denken valt aan:

- materiaalproefjes maken met verschillende analoge of digitale materialen, technieken en constructies;
- de voorstelling met bijvoorbeeld verschillende kleurcontrasten uitwerken en de zeggingskracht van kleur in het werk beschrijven;
- gereedschappen op een heel andere manier inzetten, op een verantwoorde wijze;
- bij elk materiaal weegt de leerling af: op welke manier kan ik de eigenschap inzetten? Is het duurzaam, vergankelijk, heeft het voldoende zeggingskracht?
- bij de reflectie aangeven wat de invloed is van technologie op het gebruik van materialen en technieken: dienen deze middelen alleen het gemak of geven ze ook andere inzichten tijdens het maken?

Eindterm 10

De leerling verkent hoe beeldend werk in een gezamenlijk proces tot stand komt. (E)

Het gaat hierbij om:

- oriënteren op verschillende rollen en bijdragen binnen een gezamenlijk werkproces;
- bijdragen aan verschillende ideeën, perspectieven en invalshoeken in een betekenisgevingproces;
- verkennen hoe reacties van en op medemakers het werkproces beïnvloeden;
- reflecteren op de eigen rol, houding en keuzes tijdens het presenteren.

Te denken valt aan:

- in een groep brainstormen over gezamenlijke interesses en ideeën om tot een plan te komen voor een gezamenlijk kunstproject;
- bespreken van een taakverdeling: wie doet wat;
- bijvoorbeeld samenwerken met leerlingen van andere disciplines om tot een gezamenlijke voorstelling of kunstproject te komen;
- een eigen/vernieuwde versie van een historisch kunstwerk bedenken in samenwerking met anderen (mogelijk ook met andere disciplines);
- samenwerkingen aangaan met (kunst)projecten en organisaties buiten de muren van de school zoals gemeente, buurthuis, verzorgingstehuis.

Eindterm 11**De leerling doet ervaring op met het presenteren van beeldend werk voor publiek. (E)**

Het gaat hierbij om:

- experimenteren met presentatievormen op context;
- afwegen welk werk past bij de intentie of opdracht;
- ervaring opdoen met inrichten presentatie met aandacht voor overzicht, volgorde en samenhang;
- verwoorden hoe presentatiekeuzes bijdragen aan de zeggingskracht.

Te denken valt aan:

- inschattingen maken bij meerdere resultaten;
- een tentoonstelling, digitale galerij of portfolio maken;
- gebruik maken van ruimte, licht, geluid en/of tekst;
- een visuele weergave van het maakproces maken;
- volgorde bepalen voor de kijkervaring;
- een catalogus maken waarin werk, werkwijze en inhoud worden toegelicht.

Domein C Meemaken en betekenis geven

Subdomein C1 Vaktheorie

Eindterm 12

De leerling beschrijft en vergelijkt kenmerken van beeldend werk in vaktaal. (B)

Het gaat hierbij om:

- beeldende kunst uit diverse mondiale praktijken;
- beschrijven van 2D en 3D verschijningsvormen binnen beeldende kunst, vormgeving, architectuur en audiovisuele kunst;
- vergelijken van gebruik van materialen, gereedschappen en technieken;
- vergelijken van beelddragere en presentatievormen;
- vergelijken van maakwijzen, productieprocessen en uitvoeringspraktijken.

Te denken valt aan:

- materialen in beeldend werk vergelijken, zoals hout, steen, metaal, klei, textiel, papier, verf, inkt, digitale media en audiovisuele middelen;
- toepassingen combineren, onder andere (ambachtelijke) technieken zoals: tekenen, construeren, schilderen, boetseren, modelleren, bouwen, arceren, mengen, knippen, solderen, borduren, naaien, schetsen, druktechnieken, 3D-printen, digitaal beeldbewerking, animatietechnieken;
- onder andere beelddragere zoals: canvas, papier, sculptuur, collage, print, digitaal werk, assemblage, readymade, reliëf, maquette, performance, mixed media, textiel, negatief, scherm;
- onder andere verschijningsvormen zoals: mode, architectuur, fotografie, performance, schilderkunst, installatie, grafiek, beeldhouwkunst, videokunst en -installatie.

Eindterm 13

De leerling beschrijft en vergelijkt ordening en samenhang van vormgevingsaspecten van beeldende werken in vaktaal. (B)

Het gaat hierbij om:

- beeldende kunst uit diverse mondiale praktijken;
- beschrijven van 2D en 3D beeldende kunst, vormgeving, architectuur en audiovisuele kunst;
- onderscheiden van vorm, licht, ruimte, kleur, lijn en textuur;
- vergelijken van de ordening van vormgevingsaspecten;
- beschrijven van overeenkomsten en verschillen.

Te denken valt aan:

- beeldende werken van verschillende professionele makers vergelijken op vormgevingsaspecten;
- het aanwijzen van herhaling, symmetrie of contrast in een compositie;
- in een blog beschrijven van zichtbare en voelbare eigenschappen van materialen, zoals hardheid, transparantie, structuur, gewicht, flexibiliteit en duurzaamheid;
- vloggen over de vormgeving van kunstwerken in de openbare ruimte.

Eindterm 14**De leerling beschrijft en verklaart verschillen in beeldende werking in vaktaal. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beeldende kunst uit diverse mondiale beeldende praktijken;
- beschrijven van 2D en 3D beeldende kunst, vormgeving, architectuur en audiovisuele kunst;
- beschrijven welke beeldende keuzes bijdragen aan beeldende werking;
- uitleggen hoe de samenhang in beeldende middelen bijdraagt aan beeldende werking;
- uitleggen waardoor verschillen in werking ontstaan.

Te denken valt aan:

- bij een tentoonstelling aangeven waarom verschillende werken in een ruimte elkaar versterken door beeldende middelen die door de kunstenaars zijn gebruikt;
- uitleggen hoe beeldende middelen elkaar versterken in een werk;
- het vergelijken van twee beelden en beschrijven welk beeld rustiger, drukker of spannender overkomt;
- benoemen wat je als eerste opvalt en hoe dit komt door plaatsing, kleur of materiaal;
- beschrijven hoe een beeld de blik stuurt over het oppervlak en door welke beeldende middelen dit wordt veroorzaakt.

Subdomein C2 Beeldend en kunsten in contexten

Eindterm 15

De leerling verklaart hoe betekenissen van kunstuitingen samenhangen met context en gebruik in relatie tot een vraagstuk. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen van de relatie tussen vorm, context en betekenis;
- uitleggen hoe context en gebruik samenhangen met mogelijke betekenissen;
- gebruiken van bronnen om context en bedoeling van makers te duiden;
- gebruiken van een algemeen begrippenkader.

Te denken valt aan:

- vanuit het vraagstuk macht en representatie: een lesactiviteit waarin leerlingen vanuit beeldende kunst kijken en luisteren naar een inter- of multidisciplinaire kunstuiting, zoals film of performance, en beschrijven hoe daarin machtsverhoudingen zichtbaar worden;
- een werkvorm waarin leerlingen vanuit hun eigen discipline een kunstuiting uit een andere kunstvorm vergelijken en met behulp van bronnen uitleggen hoe representatie en stereotypering samenhangen met de context;
- verbanden tussen context, gebruik en representatie van macht aangeven aan de hand van een kunstuiting uit de eigen discipline en een andere discipline;
- verschillen in betekenis van een kunstuiting in uiteenlopende situaties toelichten, bijvoorbeeld in politieke of culturele contexten;
- relaties tussen beeldvorming, stereotypen en maatschappelijke machtsverhoudingen onderbouwen met voorbeelden uit een kunstuiting.

Eindterm 16

De leerling vergelijkt perspectieven op kunstuitingen en verklaart hoe deze tot verschillende interpretaties leiden in relatie tot een vraagstuk. (B)

Het gaat hierbij om:

- vergelijken van perspectieven van makers, uitvoerders en beschouwers;
- onderscheiden van verschillende interpretaties;
- uitleggen hoe perspectieven invloed hebben op betekenis;
- uitleggen van de relatie tussen perspectief en context;
- beredeneren hoe perspectieven samenhangen met een vraagstuk.

Te denken valt aan:

- vanuit het vraagstuk macht en representatie: een lesactiviteit waarin leerlingen kijken en luisteren naar een kunstuiting en verschillende perspectieven onderscheiden, zoals maker, uitvoerder en publiek;
- een werkvorm waarin leerlingen een kunstuiting, zoals een filmfragment of performance, vanuit verschillende rollen bekijken en vergelijken hoe keuzes in vormgeving leiden tot andere interpretaties van representatie;
- vergelijkingen tussen interpretaties van een kunstuiting vanuit verschillende perspectieven van maker, uitvoerder en publiek;
- invloed van perspectieven op de manier waarop personen of groepen zichtbaar worden gemaakt toelichten aan de hand van voorbeelden;
- uiteenlopende betekenissen van een kunstuiting binnen het vraagstuk macht en representatie beredeneren vanuit verschillende perspectieven.

Eindterm 17

De leerling verklaart hoe betekenis van kunstuitingen verandert in situaties van culturele interactie in relatie tot een vraagstuk. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van invloeden uit verschillende culturele contexten;
- vergelijken van betekenissen in verschillende situaties;
- uitleggen hoe culturele interactie betekenis beïnvloedt;
- uitleggen van de relatie tussen context, uitwisseling en betekenis;
- gebruiken van bronnen.

Te denken valt aan:

- vanuit het vraagstuk macht en representatie: een lesactiviteit waarin leerlingen onderzoeken hoe invloeden uit verschillende culturen zichtbaar zijn in vorm en betekenis van een kunstuiting;
- een werkvorm waarin leerlingen kunst uit verschillende disciplines vergelijken en beschrijven hoe uitwisseling invloed heeft op representatie en beeldvorming;
- veranderingen in betekenis van een kunstuiting door contact tussen culturen zichtbaar maken aan de hand van voorbeelden;
- invloed van culturele toe-eigening of beïnvloeding op beeldvorming toelichten;
- nieuwe vormen van representatie die ontstaan door culturele uitwisseling in relatie brengen met machtsverhoudingen.

Domein D Vraagstukken

Eindterm 18

De leerling analyseert en interpreteert kunst- en cultuuruitingen waarin macht, representatie en maatschappelijke positie een rol spelen. (B)

Het gaat hierbij om:

- kunst waarin personen, groepen en ideeën zichtbaar of hoorbaar worden gemaakt;
- kunst in relatie tot maatschappelijke en historische situaties waarin machtsverhoudingen een rol spelen;
- kunst die bestaande beelden en verhoudingen bevestigt, bevraagt of ter discussie stelt;
- vergelijken van representaties in verschillende tijden en culturele contexten;
- uitleggen van de relatie tussen kunstuitingen binnen een vraagstuk.

Te denken valt aan:

- kunstuitingen waarin macht en beeldvorming zichtbaar worden gemaakt, bijvoorbeeld installaties, performances of film in relatie tot muziek en media, waarin koloniale geschiedenis, stereotypering en representatie worden bevraagd;
- kunst en cultuuruitingen binnen politieke of maatschappelijke spanningen, zoals protestkunst, film, theater of dans, waarin zichtbaar wordt hoe makers omgaan met vrijheid, censuur en positionering;
- kunstvormen waarin representatie en culturele toe-eigening samenkomen, bijvoorbeeld werk waarin symboliek uit verschillende tradities wordt gebruikt en opnieuw betekenis krijgt binnen de cultuurindustrie;
- een kunstuiting waarin beeld, geluid en performance samenkomen, bijvoorbeeld een filmfragment met scenografie, muziek en spel, waarin zichtbaar wordt hoe representatie en machtsverhoudingen via meerdere kunstvormen tegelijk worden opgebouwd en ervaren.

Eindterm 19

De leerling analyseert en interpreteert kunst- en cultuuruitingen die ontstaan in situaties van culturele ontmoeting, migratie en uitwisseling. (B)

Het gaat hierbij om:

- kunst waarin invloeden uit verschillende tradities samenkomen;
- kunst die ontstaat door verplaatsing van mensen, ideeën en praktijken;
- kunst in relatie tot veranderende maatschappelijke en culturele contexten;
- vergelijken van vormen van verandering en uitwisseling in verschillende situaties;
- uitleggen van de relatie tussen kunstuitingen binnen een vraagstuk.

Te denken valt aan:

- kunstvormen die ontstaan uit culturele uitwisseling, zoals muziek, dans, beeld of film waarin verschillende tradities samenkomen en nieuwe vormen ontstaan;
- kunstpraktijken beïnvloed door migratie en internationale netwerken, waarin stijlen, technieken en betekenissen worden vermengd en getransformeerd;
- kunstuitingen waarin appropriation en re-appropriation zichtbaar worden, waarbij betekenis verandert afhankelijk van context, perspectief en gebruik;
- kunstpraktijken waarin meerdere kunstvormen worden gecombineerd, bijvoorbeeld een voorstelling of installatie waarin beeld, beweging en geluid samenkomen en zichtbaar maken hoe verschillende culturele invloeden elkaar beïnvloeden en transformeren.

Eindterm 20

De leerling analyseert en interpreteert kunst- en cultuuruitingen die functioneren binnen spirituele, religieuze en zingevingspraktijk. (B)

Het gaat hierbij om:

- kunst die verbonden is aan religieuze en spirituele rituelen, praktijken en tradities;
- kunst waarin symboliek, wereldbeelden en opvattingen over zingeving zichtbaar worden;
- kunst die functioneert binnen religieuze, spirituele of existentiële contexten;
- kunst in relatie tot veranderende vormen van zingeving en spiritualiteit in verschillende tijden en culturen;
- uitleggen van de relatie tussen kunstuitingen binnen een vraagstuk.

Te denken valt aan:

- kunst en cultuuruitingen verbonden aan rituelen, zoals beeld, muziek, dans of architectuur, waarin betekenis ontstaat vanuit gedeelde overtuigingen en praktijken;
- kunstuitingen waarin symboliek en wereldbeelden centraal staan, bijvoorbeeld werk rond natuur, kosmos of transcendentie in verschillende kunstvormen;
- hedendaagse kunst waarin nieuwe vormen van spiritualiteit zichtbaar worden, zoals festivalcultuur, installaties of performance waarin traditionele en moderne betekenissen samenkomen;
- kunstervaringen waarin verschillende kunstvormen samen een gevoel van zingeving oproepen, bijvoorbeeld een ruimte of performance waarin licht, geluid, beweging en beeld samen een betekenisvolle of contemplatieve ervaring creëren.

Eindterm 21

De leerling analyseert en interpreteert kunst- en cultuuruitingen die betrekking hebben op de relatie tussen mens, natuur en ecologie.

(B)

Het gaat hierbij om:

- kunst die verbonden is aan natuur, seizoenen en cyclische processen;
- kunst waarin natuur als inspiratie, materiaal of systeem functioneert;
- kunst die ontstaat in relatie tot ecologische vraagstukken en menselijke invloed op de natuur, veranderende opvattingen over natuur en de verhouding tussen mens en omgeving;
- vergelijken van vormen van mens-natuurrelaties in verschillende contexten;
- uitleggen van de relatie tussen kunstuitingen binnen een vraagstuk.

Te denken valt aan:

- kunstvormen die verwijzen naar natuur en seizoenen, zoals rituelen, landschapskunst, muziek of dans, waarin cyclische tijd en afhankelijkheid centraal staan;
- kunstuitingen waarin natuur als materiaal of systeem functioneert, zoals installaties, performances of audiovisuele werken die reageren op ecologische processen;
- hedendaagse kunst en cultuur rond ecologie en klimaat, waarin zichtbaar wordt hoe verschillende kunstvormen reflecteren op menselijke impact en duurzaamheid;
- kunstuitingen waarin meerdere kunstvormen samen de relatie met natuur verbeelden, bijvoorbeeld installaties of performances waarin beeld, geluid en beweging gecombineerd worden om ecologische processen en menselijke invloed zichtbaar en ervaarbaar te maken.

Bijlage - Begrippenlijst

Hieronder lees je de vakspecifieke begrippen en hun omschrijving. Deze omschrijvingen zijn bedoeld voor leraren om de bedoeling en inhoud van het conceptexamenprogramma te begrijpen.

Begrip	Omschrijving
Affectieve ervaring	De subjectieve, emotionele reacties en stemmingen die je ervaart in reactie op gebeurtenissen, je omgeving of gedachten.
Artistiek creatief vermogen	Een combinatie van technieken, vaardigheden en kennis die leerlingen leren toepassen in een artistieke context bij het maken van kunstzinnige uitingen en de betekenisvolle ervaringen die zij opdoen tijdens het leren door en over kunst. Ze leren hierbij omgaan met speelruimte, en ze verkennen op een vrije, speelse en onderzoekende manier verschillende mogelijkheden. Ze leren verbanden leggen, alternatieven onderzoeken en keuzes maken in relatie tot het proces en het product. Ze ontwikkelen vaardigheden om creatieve, innovatieve en authentieke oplossingen te bedenken voor eigen werk en daarbij gebruik te maken van verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen.
Artistieke intentie	De bedoeling, doel, of visie achter een werk dat richting geeft aan de artistieke keuzes in het maakproces.
Aanleiding	Dat wat de aanzet heeft gegeven voor artistiek onderzoek of maakproces, zoals een sociaal maatschappelijke aanleiding of een opdracht voor een toegepast werk.
Beeldaspect	2D, 3D; één van de onderdelen waaruit een beeld is opgebouwd; de beeldaspecten kunnen ingedeeld worden in enkele groepen; licht, kleur, ruimte, ordening en overig; een beeldaspect kan alleen in combinatie met andere beeldaspecten worden gebruikt. Bijv. Voor de suggestie van plasticiteit is eigen schaduw en lichtvlekken nodig; materiaal en techniek zijn geen beeldaspecten maar vormen

	samen met de beeldaspecten de beeldend middelen.
Beelddrager	Een fysiek of digitaal medium waarop beelden worden vastgelegd of gepresenteerd. Het is een verzamelbegrip voor uiteenlopende dragers van visuele uitingen.
Beeldende middelen	Alle middelen die men gebruikt om een 2D of 3D beeld te maken; niet alleen de beeldaspecten maar ook het materiaal, gereedschap en techniek.
Betekenis	Wat kunst kan betekenen tijdens het maken en tijdens het beleven, voor de maker of beschouwer. Deze betekenis is veranderlijk en wordt gevoed door een persoonlijke culturele bagage.
Collectieve praktijk	Samenwerkingen/verbanden tussen professionals in de kunsten die gezamenlijk aan kunstprojecten werken.
Conceptueel	Concept-art: ideeën-kunst; stroming in de beeldende kunst. Kenmerken: het vrij abstracte idee, of de beschrijving daarvan, is belangrijker dan de uitvoering; de vorm is bijv. fotografie, teksten. Vanaf ± 1960 tot heden.
Context	De sociale, culturele, historische, politieke, technologische en situationele omstandigheden waarin een werk wordt gemaakt, verspreid, getoond en geïnterpreteerd.
Creativiteit	In het leergebied kunst en cultuur heeft creativiteit betrekking op het vermogen om met behulp van materialen en technieken veel nieuwe en/of ongebruikelijke ideeën en oplossingen te bedenken en te realiseren. Creativiteit komt tot stand in de interactie tussen vaardigheid, proces en omgeving.
Cultuur	Dat wat mensen denken, doen en maken en de betekenissen die zij daaraan geven. Dynamisch geheel aan gebruiken en uitdrukkingsvormen, zoals kunst en erfgoed, die bij een groep hoort of aan haar wordt toegeschreven.
Culturele vertaling	Het proces waarbij een idee, beeld of vorm zich aanpast aan een nieuwe context en daarbij van betekenis verandert.
Diversiteit	Diversiteit betekent verschil, verscheidenheid. Diversiteit in een samenleving gaat over verschillen tussen sociale groepen en over verschillen tussen

	individuele verschillen worden bijvoorbeeld gevormd door aspecten als sociaaleconomische status (waaronder inkomen en opleidingsniveau) etniciteit, cultuur, religie, taal, leeftijd, sekse en seksuele oriëntatie en de maatschappelijke betekenis die aan deze verschillen wordt gegeven. Verschillen tussen individuen worden ook door andere identiteitsdimensies gevormd, zoals cognitieve verschillen, persoonlijkheidskenmerken, specifieke ondersteuningsbehoeften en talenten.
Frictie	De wrijving die ontstaat wanneer verschillende ideeën, waarden, beelden of stijlen elkaar tegenkomen: misverstanden, botsingen, ongelijkheid of spanningen.
Functie van kunst	Het gebruik van kunst binnen een context. Voorbeelden van functies zijn: amuserend, economisch, decoratief en maatschappelijk. Een werk kan meerdere functies tegelijk vervullen.
Inhoud	Wat het werk verbeeldt, onderzoekt of aan de orde stelt.
Interpretatie	Het proces waarbij betekenis wordt gegeven aan een kunst- of cultuuruiting. Het interpreteren van kunst omvat onder meer het beschouwen, beschrijven, vergelijken, analyseren, contextualiseren met behulp van bronnen.
Iteratief proces	Een proces waarbij een maker stapsgewijs, voortdurend reflecterend op het proces, het werk steeds aanpast en verbetert. Daarbij keert de maker steeds terug naar eerdere fasen om ideeën, technieken en verbeteringen door te voeren.
Kijkervaring	Het geheel van indrukken, emoties en belevingen dat een kijker ervaart tijdens het kijken naar visuele uitingen.
Kunstzinnige en culturele activiteit	Activiteiten waardoor leerlingen in aanraking komen met het diverse kunstzinnige en culturele landschap. Dat kan in de school en de schoolomgeving, zoals een bezoek aan een tentoonstelling, een concert, een voorstelling en een film.
Materialen	Met welke materialen is het schilderij/de sculptuur/het gebouw/het object gemaakt? De kunstenaar/architect of vormgever heeft gewerkt

	met bijvoorbeeld: verf, hout, klei, marmer, metaal, glas, (bak)steen, drukinkt, textiel.
Multiperspectiviteit	Het verkennen van onderwerpen, kennis en historisch en cultureel erfgoed van een bepaalde gemeenschap vanuit meerdere perspectieven. Door leerlingen te laten reflecteren op kennis, onderwerpen en cultureel erfgoed van anderen in het verleden en heden, kunnen zij leren betekenis te geven aan gebruiken, tradities en identiteiten van anderen in andere contexten en/of tijdsperiodes.
Onderwerp	Waar het werk over gaat.
Perspectief	Een manier van waarnemen die een denkrichting geeft om kunst te beschouwen en betekenis te geven. Het kijken en luisteren vanuit het eigen perspectief en meerdere perspectieven (perspectiefwisseling) leidt tot verbreding en verdieping. Perspectiefwisseling is het inleven in de standpunten en belangen van een ander. Perspectieven kunnen zowel vakspecifiek geladen (bijvoorbeeld: historisch, technologisch, filosofisch) zijn, als generiek (bijvoorbeeld: maatschappelijk, ethisch, politiek). Dit verruimt de kijk van leerlingen op de wereld en geeft inzicht in zowel hun eigen perspectief als dat van anderen.
Positionering	Het bewustzijn van vanuit welke sociale, culturele, historische of persoonlijke positie iemand kijkt, maakt of interpreteert.
Situatie	Een concrete vorm van context, zoals een gebruikssituatie, setting of moment waarin beeldende kunst wordt ervaren
Sociale praktijk	Kunstvormen waarbij interactie, dialoog en samenwerking met gemeenschappen centraal staan. Het proces en de maatschappelijke impact zijn hierbij belangrijker dan het fysieke eindproduct.
Structuur	De ordening en samenhang tussen de vorm, zichtbaar in patronen, herhaling en variatie. Denk bij structuur aan: opbouw; samenstelling; de manier waarop verschillende onderdelen/vormen tot één groot geheel zijn samengevoegd of georganiseerd.
Techniek	De uiteenlopende vaardigheden en werkwijzen waarmee beeldend werk wordt gemaakt,

	uitgevoerd, opgenomen, geproduceerd en geanalyseerd.
Transculturaliteit	Het idee dat cultuur altijd ontstaat in interactie: door culturele uitwisseling, vertaling, frictie. Culturen zijn nooit 'puur' of op zichzelf staand, maar relationeel en voortdurend veranderlijk; betekenis ontstaat daarbij in de relaties tussen mensen, plaatsen, tijden en perspectieven.
Uitgangspunt	Een betekenisvol ijkpunt voor een artistiek onderzoek of maakproces. Een artistieke intentie, een doelgroep of specifieke een werkwijze kunnen bijvoorbeeld uitgangspunten zijn.
Uitwisseling	Het proces waarbij mensen, culturen, ideeën, beelden of objecten met elkaar in contact komen en elkaar beïnvloeden, waardoor nieuwe betekenissen, praktijken en culturele vormen ontstaan.
Vorm	Verschillende vormsoorten (rond, hoekig etc.). Bij een 2D beeld is de vorm plat. Bij een 3D beeld heeft de vorm volume en kun je deze van alle kanten bekijken en zelfs aanraken.
Vormgeving	De manier waarop vorm en structuur bewust worden uitgewerkt en hoorbaar gemaakt in beeldend werk, door concrete keuzes in samenhang.
Vraagstuk	Complexe kwesties en uitdagingen in de samenleving waarbinnen waarden en belangen een rol spelen. Deze vraagstukken hebben meerdere oplossingsrichtingen en lenen zich bij uitstek voor bestudering vanuit meerdere invalshoeken. Zo bieden de vraagstukken een inhoudelijk anker voor het onderzoeken van kunst en cultuur.
Werking	De wijze waarop artistieke keuzes effect hebben op de kijkervaring. Effecten als het opbouwen van verwachtingen en spanning, bewegingsdrang opwekken en aandacht trekken, desoriënteren, verrassen of tot participatie uitnodigen.
Zeggingskracht	De intensiteit of impact van het werk, de wijze waarop en de mate waarin het werk emoties of beleving oproept.



Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.



Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)